

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Komparace přechodu k demokracii
v Polsku a v Československu**

Michal Pech

Plzeň 2013

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Politologie

Bakalářská práce

**Komparace přechodu k demokracii
v Polsku a v Československu**

Michal Pech

Vedoucí práce:

PhDr. Marek Ženíšek, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2013 .....

Velmi rád bych tímto poděkoval vedoucímu práce panu PhDr. Marku Ženíškovi, Ph.D. za cenné rady a čas, který mé práci věnoval.

OBSAH:

1. Úvod.....	8
2. Teorie přechodů k demokracii.....	10
2.1. Teoretické přístupy.....	10
2.2. Modely přechodů k demokracii.....	11
2.2.1. Leonardo Morlino.....	11
2.2.2. Samuel Huntington.....	12
2.3. Příčiny pádu nedemokratických režimů podle A. Stepana.....	13
2.4. Typologie přechodů k demokracii.....	15
2.4.1. Samuel Huntington.....	16
2.4.2. Terry L. Karlová a Phillipe Schmitter.....	17
2.5. Etapy přechodu k demokracii.....	18
2.5.1. Dankwart Rustow.....	18
2.5.2. Adam Przeworski.....	19
3. Přechod k demokracii v Československu.....	21
3.1. Komunisté v Československu do roku 1948.....	21
3.2. Politický vývoj Československa 1948 – 1968.....	23
3.3. Politický vývoj Československa 1969 – 1989.....	27

3.4. Proces přechodu.....	28
3.5. Aktéři přechodu – SSSR a Občanské fórum.....	29
3.6. Typ tranzice v Československu.....	31
3.7. Konec přechodu k demokracii a konsolidace demokracie.....	32
4. Přechod k demokracii v Polsku.....	34
4.1. Polsko 1944 – 1947/48.....	34
4.2. Polsko 1947/48 – 1956.....	35
4.3. Polsko 1956 – 1970.....	36
4.4. Polsko 1971 – 1980.....	37
4.5. Polsko 1980 – 1989.....	38
4.6. Proces přechodu.....	39
4.7. Aktéři přechodu – SSSR, Solidarita a katolická církve.....	41
4.8. Typ tranzice v Polsku.....	43
4.9. Konec přechodu k demokracii a konsolidace demokracie.....	43
5. Komparace obou zemí.....	46
6. Závěr.....	49

7. Seznam použité literatury a pramenů.....	51
8. Resumé.....	55

1. Úvod

Součástí politologického výzkumu se stal v 70. letech 20. století pojem teorie přechodů, kdy do odborného i obecného povědomí vešel díky politickým otřesům v Latinské Americe. Šlo zde o procesy rozpadu demokratických politických zřízení a nastolení režimů autoritářských, či různých jiných typů diktatur. Až později se zájem politologů zaměřil na procesy, které vedou, respektive by měly vést, k vytvoření demokracie. Cílem studia přechodů k demokracii tedy je postihnout proces ukončení nedemokratické vlády a nastolení funkční demokracie (Říchová 2000: 241).

V první části této práce zaměříme na nejdůležitější teorie od významných autorů, kteří se přechody k demokracii zabývali. Tuto teoretickou část rozdělíme do několika podkapitol, tedy na teoretické přístupy, modely přechodů k demokracii, příčiny pádu nedemokratických režimů, typologie přechodů k demokracii a etapy přechodů k demokracii. Jak už jsme řekli, představíme si teorie od významných autorů. Jmenujme tedy Juana J. Linze, Samuela P. Huntingtona, Dankwarta Rostowa, Alfreda Stepana, Adama Przeworskiho, Terry L. Karlovou a Phillipe Schmittera.

V další části práce se budeme snažit, pokud možno co nejlépe, postihnout povahy obou nedemokratických režimů jak v Československu, tak v Polsku. Posléze se zaměříme také na problematiku přechodu k demokracii obou zemí z hlediska vybraných teorií přechodů k demokracii. Další část práce bude věnována samotné komparaci přechodu k demokracii v Polsku a v Československu. V komparaci se zaměříme na několik důležitých faktorů, a to podobu a průběh nedemokratického režimu, charakter opozice, způsob odstranění nedemokratického režimu, aktéry přechodu a v závěru komparace zhodnotíme celý průběh a výsledek přechodu k demokracii. Jako teoretický základ pro naši komparaci nám poslouží teorie vybraných autorů – Stepan, Karlová, Schmitter, Morlino, Huntington, Rustow, Przeworski.

Během naší práce budeme využívat téměř výhradně knižních zdrojů, především díky dostatečnému množství literatury, která se k dané problematice váže. Mezi knižními zdroji nebudou chybět ani díla některých výše uvedených teoretiků. Nejčtenějšími zdroji v naší práci pak budou díla předních českých autorů, kteří se zabývají problematikou přechodů k demokracii, autoři jako M. Ženíšek, V. Dvořáková, J. Kunc, B. Říchová a další.

Cílem námi provedené komparace přechodu k demokracii obou zemí, jak Polska, tak Československa bude ukázat na jedinečné vlastnosti každého z těchto dvou přechodů. Zaměříme se proto na několik různých faktorů, které samotný přechod provázely a ovlivnily ho. Velmi důležitým pro naši práci bude také hodnocení úspěšnosti obou přechodů k demokracii a následná konsolidace demokracie v těchto dvou zemích. Úspěšnosti přechodu k demokracii budeme srovnávat s definicí J. J. Linze a A. Stepana, tedy, že přechod k demokracii je ukončen, když:

- 1) bylo dosaženo adekvátní dohody o politických procedurách týkajících se vytvoření zvolené vlády,
- 2) vláda získala moc na základě výsledku svobodných a všeobecných voleb,
- 3) je rozdělena moc zákonodárná, výkonná a soudní (Linz, Stepan 1996: 3).

2. Teorie přechodů k demokracii

Vzhledem ke značné četnosti teorií zabývajících se přechody k demokracii není možné v této práci obsáhnout všechny dostupné teorie. Pokusíme se tedy ze široké škály teorií vybrat ty nejdůležitější, nejznámější a především ty teorie, které jsou dle mého názoru pro příklad Československa a Polska nejvhodnější. Tuto kapitolu se budeme dále snažit rozčlenit do několika podkapitol – teoretické přístupy, modely přechodu k demokracii, příčiny pádu nedemokratických režimů, typologie přechodů k demokracii a etapy přechodu k demokracii.

2.1. Teoretické přístupy

V současné době existuje široké spektrum podmínek a příčin, které vedly k demokratizaci jednotlivých zemí. V současnosti lze však vybrat tři základní přístupy, které se snaží svým způsobem postihnout proces demokratizace. Každý z těchto tří přístupů se zaměřuje na jinou oblast v procesu demokratizace. Přístupy se navzájem současně nevylučují. Je to přístup modernizační, tranzitivní a strukturální.

Stěženy pro modernizační přístup jsou sociální a ekonomické změny ve společnosti. Tento přístup vychází již z Lipsetova díla *Political Man*. Lipset srovnává ve vybraných zemích míru vzdělanosti, stupeň urbanizace a industrializaci. Lipset dospěl ke zjištění, že demokracie je přímo vázána na socioekonomický vývoj nebo míru modernizace dané společnosti. Ačkoliv se Lipsetovo zjištění zdálo v období 60. let nezpochybnitelné, je zde dnes řada případů, které Lipsetovu teorii zpochybňují. Takovým příkladem mohou být země jako Mali, Ghana či Indie, které lze označit za relativně chudé země, avšak demokracii se v jejich prostředí celkem daří. I kvůli tomu je dnes modernizačnímu přístupu přisuzovaná namísto schopnosti demokracii zavést spíše schopnost demokracii udržet.

Hlavním tématem tranzitivního přístupu jsou naopak politické změny. Tento přístup vychází především z teorií D. Rustowa, J. Linze, P. O'Donnella či

S. Mainwaringa. Základem tohoto pojetí je skutečnost, že nejdůležitějšími aktéry přechodu k demokracii jsou politické elity. Podle tranzitivního přístupu vzniklo mnoho modelů přechodu k demokracii a při pokusu o vysvětlení konkrétních přechodů k demokracii patří k nejpreferovanějším. Hlavním důvodem je fakt, že stále více příkladů poukazuje na to, že politické elity jsou určujícím faktorem přechodu k demokracii.

U strukturálního přístupu jde o změnu struktury ve společnosti, státě nebo v charakteru mezinárodního prostředí. Mezi představitele tohoto pojetí patří např. A. Giddens nebo B. Moore. Z pohledu aplikovatelnosti je tento přístup vhodný pro země, kde demokratizační proces započal až po rozpadu bipolárního rozložení světa. Dobře je tento přístup použitelný také ve společnostech, kde se díky rozmachu střední třídy obyvatelstva naprosto změnila struktura společnosti (Ženíšek 2006 58-59).

2.2. Modely přechodů k demokracii

U všech tří výše zmíněných přístupů, tedy jak u modernizačního, tranzitivního, tak strukturálního, existuje řada modelů, které se pokoušejí poukázat na různé faktory vysvětlující konec starého režimu a začátek přechodu k demokracii. Mezi tyto nezanedbatelné faktory patří mimo ekonomických faktorů také existence a kvalita občanské společnosti, politická kultura, míra tradice politických institucí ve společnosti, sociální struktura společnosti či úroveň národní a kulturní homogenity. Mezi nejvýznamnější teoretiky zabývající se teoretickými modely přechodu k demokracii patří Leonardo Morlino a Samuel Huntington. Oba své modely představili v 80. letech 20. století (Ženíšek, 2006: 59).

2.2.1. Leonardo Morlino

Morlino uvádí dva typy modelů. Prvním je model reformátorský. V něm vytváří proces změn elity nedemokratického režimu. Typickým rysem je dlouhý časový průběh, dále také relativně malý výskyt násilí a významnou roli v tomto modelu hraje armáda a policie. Určujícím znakem jsou tajné politické dohody

uzavírané během přechodu k demokracii. Mimo jiné je tento model charakteristický nízkou participací mas a pevnou kontinuitou se starým režimem.

Druhým typem je model diskontinuitní a je opakem prvního modelu. Hlavní hybnou sílu zde tvoří opozice. Tento model je typický svým krátkým časovým průběhem, vysokým stupněm násilí a stejně tak nepřítomností armády v průběhu uskutečňovaného přechodu. Charakteristickým znakem této modelové situace je masová participace občanů. Také jsou uzavírány dohody mezi jednotlivými aktéry, které jsou jasné a veřejné. Pokud pro první model byla příznačná kontinuita se starým režimem, u tohoto modelu je tomu přesně naopak (Ženíšek, 2006: 60).

2.2.2. Samuel Huntington

Huntington rozděluje demokratizaci do tří základních teoretických modelů. Lineární model vychází z Rustowova pojetí a jeho podstatou je zejména národní jednota, dlouhotrvající politický boj a uvědomělé rozhodnutí přijmout demokratické principy. Demokracie je v takové společnosti výsledkem přímého či přímočarého postupu, pokroku. Za příklad nám může posloužit Velká Británie nebo skandinávské země. Cyklický model je druhým Huntingtonovým modelem v chápání demokratizace. V tomto modelu jde o skutečnost, že v některých zemích se cyklicky střídá demokracie s jinými formami vládnutí. V těchto zemích je sice demokracie akceptována a preferována, ovšem demokracie je zde čas od času ukončena či přerušena vojenským převratem nebo jinou formou intervence. Příkladem takovýchto zemí podle Huntingtona mohou být některé země třetího světa, jako Peru, Ekvádor, Ghana či Nigérie. Třetí model se nazývá dialektický. Hlavním aktérem v tomto modelu je střední třída, která tlačí na mocenské elity a domáhá se svého podílu v politické sféře. Vezmeme-li v úvahu, že Huntington tuto koncepci vypracoval v 80. letech 20. století, zjistíme, že se poslední dva modely týkaly pouze několika málo případů států z jižní Evropy, jinak šlo výhradně o státy Latinské Ameriky, Afriky a Asie (Ženíšek 2006: 60-61).

2.3. Příčiny pádu nedemokratických režimu podle A. Stepana

V polovině osmdesátých let vyšlo rozsáhlé kompendium *Přechody od autoritářské vlády: šance pro demokracii*, které bylo věnováno přechodům od autoritářských režimů. Podílel se na něm i Alfred Stepan, který se již dříve pokoušel o vymezení obecnější typologie těchto procesů. Ve svém příspěvku pro kompendium předložil odborné veřejnosti výčet základních alternativ abstraktních konců nedemokratických režimů. Jejich empirickou hodnotu následně prověřoval za pomoci konkrétních historických událostí, které jednotlivým logickým typům přiřadil. Vznikl tak soupis osmi základních typů ukončení nedemokratických režimů (Říchová 2000: 242).

1. Vnitřní restaurace po dobytí zevnějšku
2. Vnitřní přeformulování
3. Zvnějšku monitorované nastolení
4. Redemokratizace zahájená zevnitř autoritářských režimů
5. Ukončení režimu tlakem společnosti
6. Pakt mezi politickými stranami
7. Organizovaná násilná revolta koordinovaná reformistickými stranami
8. Revoluční válka vedená marxisty

Pro Stepana jsou první tři body typické spojitostí s historickou minulostí. Tyto formy ukončení nedemokratických režimů jsou výrazně spojeny s ukončením válečného konfliktu či dobytím určitého území. K prvnímu typu řadí příklady Belgie, Norska, Dánska či Nizozemska po druhé světové válce. K druhému typu přiřazuje Řecko a Francii a k třetímu můžeme přiřadit poválečné Německo a Japonsko. Tyto tři kategorie se od sebe liší vnitřními podmínkami a podílem místního obyvatelstva na předchozím nedemokratickém režimu. Vnitřní restaurace demokratického režimu vystihuje případ, kdy spolupráce s diktaturou byla na velmi nízké úrovni, naproti tomu vnitřní přeformulování je stavem, kde je nutné se postupně vypořádat s kolaborací a těmi skupinami obyvatelstva, které se podílely na pádu demokracie a přispěly

tak k přijetí diktatury. Třetí případ je prosazování demokracie pod přímým dohledem a kontrolou vítězných demokratických států. Tento proces má své klady i zápory, tedy, že takovýto dohled a tlak demokratických sil může proces demokratizace nasměrovat správným směrem, dokonce i uspíšit, naopak ale zároveň může vést ke zpochybnění jeho legitimacy v očích obyvatelstva (Říchová 2000: 242-243).

Redemokratizace zahájená zevnitř autoritářských režimů předpokládá, že podnět pro změnu autoritářských institucí v demokratické, dají sami držitelé autoritářské moci. Většinou si institucionální držitelé moci uvědomí, že vzhledem k měnícím se podmínkám, jsou jejich dlouhodobé zájmy udržitelné, pouze pokud autoritářské instituce budou nahrazeny demokratickými. A. Stepan tuto kategorii dále specifikuje na tři subtypy: a) *redemokratizaci zahájenou civilisty nebo civilním politickým vedením* b) *redemokratizaci zahájenou armádou-vládou* c) *redemokratizaci zahájenou armádou-institucí* (Dvořáková, Kunc 1994: 56).

V protikladu k demokratizaci zahájenou zevnitř režimu je pátý z výčtu typů, tedy ukončení režimu tlakem společnosti. Takováto změna může být zapříčiněna protesty různých organizací, masovými stávkami, ale vše je bez větší koordinace mezi opozičními politickými silami. V těchto zemích častěji bývá výsledkem spíše změna vlády, než-li úplná redemokratizace. Dalším typem ukončení nedemokratických režimů je pakt mezi politickými stranami. Základem je v tomto typu uzavření opozičního paktu, jehož cílem je ukončení stávajícího autoritářského režimu a nastolení cesty k demokracii. Sedmý bod, tedy organizovaná násilná revolta koordinovaná reformistickými stranami, je způsob změny, který umožňuje výraznou restrukturu státního aparátu, zásadní sociálně ekonomické změny a také umožňuje určovat politický směr na stranickém základě. Posledním typem je revoluční válka vedená marxisty. Tento typ asi nejvíce zahrnuje radikální sociální a ekonomické změny ve společnosti a kompletní odstranění předchozích nedemokratických struktur. Můžeme zde ovšem nalézt základní problém s pojmáním demokracie (Dvořáková, Kunc 1994: 57-58).

Stepanova klasifikace cest k demokracii je jistě velmi podrobná a získala si všeobecné uznání. Je však nutné říci, že tato klasifikace má i své nedostatky. Jak ve své knize uvádí Dvořáková a Kunc „nikomu z recenzentů neunikly nevýhody logicky budované řady, v níž se při konfrontaci s konkrétním historickým materiálem daří jen stěží udržet typologickou čistotu a většinu přechodů je zapotřebí studovat jako jednodušší či komplexnější směs Stepanových logických typů.“ (Dvořáková, Kunc 1994: 58).

2.4. Typologie přechodů k demokracii

Současná politická věda zná mnoho příkladů zemí, které prošly procesem odstranění nedemokratického režimu a následným nastolením demokracie. Stejně tak ale existuje i velké množství různých typů přechodů, které mohou nastat, a jejich výsledkem je zavedení demokracie. Vědecká disciplína zabývající se přechody k demokracii nedisponuje jednotnou teorií, která by danou problematiku pojala. Důsledek toho je, že existuje celá řada typologií. Významné pro nás však je, aby nám konkrétní typologie pomohla pochopit konkrétní přechody k demokracii. Není tudíž zcela nezbytné konkrétní situace přesně zaškatulkovat (Ženíšek 2006: 65-66).

Mezi autory, kteří obohatili teorii přechodů k demokracii, můžeme řadit Eduarda Violu a Scotta Mainwaringa, kteří přišli s dvěma typy. Prvním je přechod zhroucením či kolapsem režimu. Typické pro tento způsob přechodu je fakt, že si bývalé autoritářské elity stěží dokáží uchovat dostatečnou míru kontroly nad průběhem událostí v zemi. Hlavním důvodem je ztráta legitimacy a diskreditace vojenské porážky či vnitřní krize. Typickými příklady jsou Německo, Japonsko či Itálie po druhé světové válce nebo Řecko a Portugalsko v letech sedmdesátých (Ženíšek 2006: 66). Další typ je nazýván přechod sebevyloučením či stáhnutím se. Je důležité říci, že než o kolaps nebo zhroucení, jde spíše o erozi autoritářských režimů, jejich malé vnitřní soudržnosti a legitimacy. Typický je nedostatek masové podpory či ztráta prestiže vládnoucí strany, kde se ovšem elita včas rozhodne předat moc do

rukou opozice a zahájí tím jednání, kde však má velmi slabé pozice. Jako příklady lze uvést Peru po roce 1980, Bolívii mezi lety 1979-1980 či Uruguay v letech 1982-1985 (Dvořáková, Kunc 1994: 62).

Největší pozornost se ovšem přikládá typu přechodu k demokracii, který můžeme nazvat jako přechod sjednaný. Pravděpodobně první, kdo tento termín či jemu podobný použil, byl na začátku 80. let Giuseppe di Palma. Jeho přechod transakcí odpovídá fenoménu sjednaného přechodu. Mezi základní prvky tohoto typu patří koalice sil odstraňující nedemokratický režim, která je tvořena umírněnými složkami z obou táborů, tedy jak ze strany opozice, tak staré garnitury. Lze však jen velmi obtížně identifikovat hlavního aktéra, protože hlavními hráči jsou jak opozice, tak i elity starého režimu. Důležité zde je, že existuje smluvní dohoda mezi aktéry, která zaručuje hladký průběh předání moci. Hlavní výhodou tohoto typu je jistě absence krvavých střetů, nevýhodou pak na druhé straně dlouhotrvající a obtížný proces vyrovnání se s minulostí, protože součástí dohody často bývá nepotrestání elit starého režimu. Skvělým příkladem Španělsko a i přes své nedostatky je považován za tu vůbec nejučinnější variantu ze všech ostatních typů (Ženíšek 2006: 66-67).

2.4.1. Samuel Huntington

Jak uvádí Huntington, v rámci druhé vlny docházelo k demokratizaci ve významné míře cestou jejího zřízení zvenčí a dekolonizace. Ve třetí vlně demokratizace již tyto dva procesy nehrály tak významnou roli. Ačkoliv vnější vlivy hrály důležitou roli jakožto příčiny demokratizací během třetí vlny, byly to právě procesy domácí, které přímo vedly k ustavení nové demokracie. Tyto procesy se dají seřadit podle relativního významu vládních a opozičních skupin jakožto činitelů demokratizace. Huntington rozdělil všechny demokratizační procesy do tří základních typů. Přerod (transformation) označuje vývoj, kdy se do čela snah o transformaci v demokracii postavily dosavadní elity autoritářského režimu. Výměna (replacement) nastala, pokud se do čela snah postavily opoziční skupiny, zatímco se dosavadní autoritářský režim zhroutil, nebo byl svržen. Třetí typ můžeme nazvat přeměnou (transplacement). Tento

typ nastal v situacích, kdy k demokratizaci došlo v podstatné míře díky tomu, že vládní a opoziční skupiny postupovaly ve shodě. Tato skupina je tudíž založena spíše na relativním významu rolí vlády a opozice (Huntington 2008: 115-116).

2.4.2. Terry L. Karlová a Phillippe Schmitter

Terry L. Karlová a Phillippe Schmitter ve své studii z počátku 90. let nabídli poněkud jiný přístup ke klasifikaci procesů změny režimů. Stěžejní je pro ně teze, že rozhodující pro průběh i výsledky přechodu k demokracii jsou, spíše než jiné faktory, konkrétní hybatelé. Hybatelé si vybírají jednotlivé strategie, díky nimž může dojít k přechodu k demokracii.

Různé kombinace aktérů a strategií vedly autory k vymezení čtyř typů přechodů. Prvním je *pakt*. V rámci této varianty jde o to, že iniciátorem změn jsou elity, které se shodnou na kompromisech, jež vyhovují všem zúčastněným stranám. Druhým je *reforma*. Zde iniciativa přichází ze strany mas, jakožto aktéra, tedy zdola. Masy si od vládnoucích elit vynutí kompromisní řešení, tedy strategii, čímž se vyhnou násilí. Od paktu se tedy primárně liší v tom, že prvotními hybateli jsou masy, nikoli elita odstraňovaného režimu. Třetím typem je *vnucení*. Přechody k demokracii, které probíhají tímto stylem, mají podobu změn vedenou shora. Elity se rozhodnou, že budou hlavním hybatelem a iniciátorem změn. Ačkoli takovýto způsob přechodu k demokracii může proběhnout hladce, je zde značné riziko tzv. zamrzlého demokratizačního procesu. Posledním typem je *revoluce*. Tento typ se vyznačuje násilným tlakem mas na stávající režim, a ten je tedy poražen silou. Karlová a Schmitter jsou ovšem zastánci názoru, že se jedná o případ, kdy nemůže dojít k nastolení funkční demokracie (Ženíšek 2006: 73-75).

2.5. Etapy přechodu k demokracii

2.5.1. Dankwart Rustow

Při studium toho, jak demokracie vzniká, včetně příslušných normativních závěrů, je zcela zásadní práce Dankwarta Rustowa z roku 1970. Rustowova snaha přinést do studia přechodů k demokracii dynamiku a periodizaci znamenala převratný pohled. Autor sám nijak nepopřel oprávnění studovat strukturální podmínky, které vůbec demokracii umožňují. Není pro něj zanedbatelné, jaké příčiny vůbec umožní demokracii vzniknout, ale především se ptá, co takový projekt činí úspěšným. Právě proto redukuje strukturální podmínky existence demokracie na jednu jedinou podmínku, a to národní jednotu. Existence konfliktů a konsensu je pro Rustowa to jediné, nad čím má cenu uvažovat. Proto přechází s tímto pojetím od statických předpokladů k dynamice politického procesu (Dvořáková, Kunc 1994: 19-20). Níže si představíme jeho tři základní fáze.

V první, tedy přípravné fázi, vznikají protagonisté boje jako zformovaná síla, pro kterou má boj hluboký význam, to znamená, že se objeví určitá elita, která podnikne doposud utlačované vrstvy ke koordinované akci. Přitom aktéry nemusí spojovat nic jiného než odpor proti stávajícímu režimu. Dohodou či dohodami o vzájemném nezničení se vstupuje do druhé fáze, tedy fáze rozhodující. Hlavním znakem je zde akt uvážlivého konsensu. Stále platí, že dosažené kompromisy mohou být pouze druhotné či náhodné, trvají zde rozdíly jak u obsahových záležitostí, tak u procedurálních otázek. Pro třetí fázi, tedy fázi uvykací, je zapotřebí, aby dohoda mezi vůdci byla uvedena jak mezi profesionální politiky, tak mezi veškeré občanstvo. Během této fáze dochází k poučení z úspěšného řešení problému cestou dohody, tím se rozšiřuje aplikace konsensu i do dalších sfér. Samotný proces je tím úspěšnější, čím více politických tendencí se jej účastní (Dvořáková, Kunc 1994: 20-21).

2.5.2. Adam Przeworski

Adam Przeworski je jedním z předních vědců zabývajících se problematikou vnitřní dynamiky přechodů již od sklonku osmdesátých let. I on se přiklání k názoru, že demokracie je pouze jedním z mnoha možných důsledků přechodu. Przeworski ve své práci rozlišil cestu přechodu k demokracii na dvě základní fáze. Těmito fázemi jsou liberalizace a demokratizace (Říchová 2000: 251).

Liberalizace je počáteční fází přechodu. V politické praxi je tento termín běžně používán pro procesy označované jako otevření, přeformulování či přestavba. Všechny tyto termíny mají jeden společný prvek, a to, že otvírají prostor ovládaný autoritářskými režimy reformám. Fáze liberalizace začíná v okamžiku, kdy se z nějakých důvodů dosavadní autoritářská pravidla začínající měnit směrem k rozšiřování práv a pravomocí pro skupiny či jednotlivce do té doby utlačované autoritářským režimem. Snaha alespoň části autoritářské elity navázat účinnou spolupráci s opozicí je odůvodňována potřebou najít spojence proti zastáncům tzv. tvrdé linie. Toto otevření režimu je tedy výsledkem vzájemných vztahů části vládnoucích elit a části autonomní občanské společnosti. Typickým jevem této fáze je nestabilita, neboť v okamžiku otevření autoritářského režimu dojde k vytvoření autonomních nezávislých organizací a skupin, jejichž existence je závislá na mnoha faktorech. Jistě ale nelze očekávat, že pokud jednou dojde k vytvoření prostoru pro jednání, automaticky tato fáze dojde k demokratizaci. To znamená, že úspěšnost přechodu z fáze liberalizace do fáze demokratizace je velmi omezena (Říchová 2000: 251-253). Typickým rysem je tedy trvalá možnost restaurace autoritářského režimu, zvýrazněná přítomností institucí a struktur starého režimu, „jejichž funkce pouze postupně slábnou, přičemž však není vyloučeno jejich oživení“ (Dvořáková, Kunc 1994: 90).

Druhou fází je demokratizace, což je proces, který navazuje na úspěšnou liberalizaci. Logika obou procesů je však odlišná. Zásadní změnou je, že z odpůrců autoritářského zřízení se v tomto procesu stávají aktivní účastníci,

kteří se mění v autonomní subjekty. Jejich vliv na proces demokratizace se tedy zvyšuje. Mimo jiné dochází k vytváření prvních demokratických institucí. Začátkem tohoto procesu je vytvoření vzájemných dohod o nových pravidlech hry mezi autoritářskými elitami a skupinami, jež do tohoto prostředí nepatří. V rámci těchto rozhovorů o pravidlech Przeworski rozlišuje další dvě podetapy, v nichž se řeší následující problémy:

- jak se vyvázat z předchozího autoritářského režimu,
- jak budovat instituce odpovídající demokratickému režimu.

Pro první příklad je příznačné spojení obou umírněných křídel a s tím spojený společný postup proti všem radikálům. V druhé podetapě naproti tomu dochází k diferenciaci, jejímž projevem je vznik mnoha, často velmi pestrých politických stran a uskupení (Říchová 2000: 253-254).

3. Přejchod k demokracii v Československu

V této kapitole se budeme snažit charakterizovat specifičnost československého přechodu k demokracii. Budeme se snažit pokud možno co nejdůstičněji, zároveň však pouze velmi stručně přiblížit povahu nedemokratického režimu. Cílem by tedy neměl být podrobný popis historie komunistického Československa, nýbrž poukázat na zásadní historické události, které měly zásadní vliv na povahu celého systému. Tuto část kapitoly rozdělíme na dvě, dle mého názoru základní období komunistického Československa, a to období let 1948-1968 a na období let 1969-1989. Nejprve se však podíváme na zásadní události, které vůbec vedly k převzetí moci komunisty v poválečném Československu. V dalších částech kapitoly se budeme věnovat samotného průběhu přechodu k demokracii, stručně si představíme hlavní aktéry přechodu a jejich vztahy a závěrem kapitoly se zaměříme na úspěšnost celého procesu přechodu k demokracii.

3.1. Komunisté v Československu do roku 1948

Komunistická strana Československa (KSČ) vznikla v roce 1921 spojením radikálních levicových křidel Československé sociálně demokratické strany dělnické, Německé sociálně demokratické strany v Československu, sociální demokracie na Slovensku, anarchistického svazu komunistických skupin a některých dalších radikálně levicových skupin. Od počátku svého vzniku na našem území se komunisté profilovali jako masová strana. Už za první republiky se KSČ těšila značné podpoře voličů, pravidelně tak v parlamentních volbách získávala více jak 10% hlasů (Vodička, Cabada 2003: 45-46).

V roce 1943 byla za spoluúčasti KSČ v Moskvě připravena a následně podepsána smlouva mezi československou exilovou vládou prezidenta E. Beneše a sovětskou vládou. Mimo to bylo také v Moskvě dohodnuto vytvoření tzv. Národní fronty, což byl systém uzavřeného či limitovaného stranického systému, kterým exilový prezident Beneš a předseda KSČ Gottwald uzavřeli

přístup k moci některým stranám. Mezi tyto strany patřily především agrární strana, národní demokraté, strana živnostníků a některé další pravicové subjekty. Tím byl deformován budoucí stranický systém.

Na základě dohody mezi londýnským a moskevským exilovým centrem byl v dubnu 1945 přijat tzv. Košický vládní program, podepsaný reprezentanty všech politických stran, které se měly na systému Národní fronty podílet. V Košickém vládním programu komunisté prosadili všechny své požadavky, které odpovídaly jejich představě národní a demokratické revoluce. Pro další prosazení KSČ bylo klíčové, že komunisté dokázali prosadit svůj mýtus o tom, že právě oni byli tou hlavní a nejsilnější odbojovou organizací, která porazila německý fašismus a nacismus.

Košický vládní program byl pro KSČ důležitý, protože díky němu se jim podařilo značně posílit své pozice, a to jak v mocenském, tak i v hospodářském a propagandistickém životě Československa. Mimo jiné se jim ve vládě podařilo obsadit mocensky důležitou pozici ministra vnitra. Jejich úmyslům sloužilo i vytvoření jednotného policejního sboru, tedy Sboru národní bezpečnosti. K posílení jejich pozic vedla i první vlna znárodnování, která postihla velké soukromé podniky. Pro komunisty vždy byla velmi důležitá oblast propagandy. Podařilo se jim obsadit nejvýznamnější posty v nově vzniklém ministerstvu informací a mimo jiné pod svou správou dostali také Českou tiskovou kancelář, zestátněný rozhlas i kinematografii (Vodička, Cabada 2003: 46-47).

S velkým nadšením, které nastalo po osvobození Československa Sovětskou armádou, přišel jak velmi rychlý nárůst reálného politického vlivu, tak nárůst počtu členů KSČ. Již v srpnu roku 1945 měla komunistická strana 700 tisíc členů. Komunisté využili své chvíle a rozšiřovali svůj vliv, a to nejenom ve vládě, ale i ostatních strukturách. Založili Ústřední radu odborů se dvěma milióny členů a Svaz mládeže. V těchto organizacích měli rozhodující vliv.

Nejsilnější stranou v zemi ve volbách do ústavodárného československého Národního shromáždění v roce 1946 se stala KSČ se ziskem 38% hlasů. Ačkoli na Slovensku získala méně hlasů než v českých

zemích a prohrála s Demokratickou stranou, její zisky z meziválečného období se značně zvýšily (Vodička, Cabada 2003: 47).

V nově vytvořené československé vládě obsadila KSČ po volbách 1946 úřad ministerského předsedy, kterým se stal Klement Gottwald, a nejdůležitější ministerská křesla, tedy obrany a vnitra. Nyní KSČ v politickém mocenském boji usilovala jak parlamentními, tak mimoparlamentními metodami o strhnutí veškeré moci ve státě na sebe. KSČ posílila svůj vliv především v ozbrojených silách, a to jak v armádě, tak v policii, a nadále svůj vliv rozšiřovala. Komunisté se připravovali na ozbrojené nasazení těch vrstev obyvatel, které je podporovali, tedy dělnickou třídu. Vytvářeli paramilitární oddíly strany, nazývané Lidové milice (Vodička, Cabada 2003: 47).

3.2. Politický vývoj Československa 1948-1968

Zásadním pro politické uspořádání Československa po druhé světové válce se stal Únor 1948, kdy se komunisté dostali k moci, protože využili politické krize, tedy odstoupení nekomunistických ministrů. Pod nátlakem byli na jejich místa dosazeni prezidentem lidé z řad komunistů. Tito lidé byli během velmi krátké doby schopni převzít moc ve státě, zlikvidovat parlamentní zřízení a nastolit komunistickou diktaturu. Československo ovšem nebylo jediným státem, kde došlo k procesu ovládnutí země komunistickou stranou. Obdobně na tom byly i jiné země z prostoru střední a východní Evropy. Československo bylo ovšem specifické v tom, že se tomu tak stalo za podpory značné části obyvatelstva (Vodička 2003: 48). Totální převzetí moci komunistickou stranou v únoru 1948 bylo součástí mezinárodního mocenského přesunu, který byl inscenován a řízen komunistickým Informbyrem z Moskvy, tzv. Kominformou. J. V. Stalin tak s pomocí moskevského Informbyra posílil tlak na komunistické strany jednotlivých lidovědemokratických zemí, aby tyto strany uzurpovaly veškerou státní moc (Vodička, Cabada 2007: 58).

Pokud se zaměříme na povahu režimu v letech 1948-1953, můžeme podle výčtu totalitarismu od R. Arona říci, že Československo bylo totalitou. Aron předkládá pětibodový výčet:

1. Jedna strana má monopol na politickou činnost.
2. Monopolní strana je vedena oficiální ideologií, která se stává oficiální státní pravdou.
3. K šíření oficiální pravdy si stát vyhrazuje dvojí monopol, monopol prostředků násilí a monopol prostředků přesvědčování. Všechny komunikační prostředky jsou řízeny a ovládány státem.
4. Většina ekonomických a profesních aktivit je podřízena státu. Většina těchto aktivit je zabarvena státní ideologií.
5. Provázanost ideologie a státu vede k politizaci, ideologickému přehodnocení všech možných chyb jednotlivců a jako závěr policejní a ideologický teror (Aron 1993: 158).

Monopol na politickou činnost v tomto bez pochyb držela KSČ. Ačkoli v rámci systému Národní fronty existovaly další politické subjekty. Tyto subjekty plnily pouze roli formální a neplnily úlohu opozice. Jediná, státem a společností prostupující ideologie byl komunismus a veškerá struktura režimu byla podřízena vedoucí úloze KSČ (Vodička 2003: 81). Veškeré prostředky násilí ve státě jsou kontrolovány KSČ, ta navíc v roce 1950 vytváří ministerstvo národní bezpečnosti, které sloužilo k dalšímu zlepšení kontroly nad obyvatelstvem. Kontrola všech prostředků masové komunikace probíhala skrze tuhou cenzuru. Státní řízení hospodářství bylo zajištěno odstraněním soukromého sektoru a živnostníků, k tomu se přidala i kolektivizace zemědělství (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 262-263).

Pokud se podíváme na pátý bod Aronova vymezení totalitarismu, můžeme ho považovat za splněný, protože mezi lety 1948-1953 policejní a ideologický teror jistě probíhal. Ať už se jednalo o teror proti ideologické opozici (proces s Miladou Horákovou), církvi nebo proti menším rolníkům. Důležité je podotknout, že se tyto čistky nevyhnuly ani KSČ jako takové (proces s Rudolfem Slánským) (Měchýř 1991: 69). Důležité je však také říci, že mnoho autorů vymezuje totalitarismus různě. Podle R. Arona jsme si ukázali, že jeho pětibodový výčet pro Československo mezi lety 1948-1953 je vhodný. Podíváme-li se však na jiné autory, tak například jak uvádí Balík, Hloušek,

Holzer a Šedo, podle J. J. Linze je klíčovým prvkem totalitarismu právě teror, který vykonává státní moc. Teror však na našem území v tomto období nebyl vykonáván takovou měrou a s takovou intenzitou jako u jiných totalitarismů ve světě, proto Linz pro náš případ používá označení kvazi-totalitarismus (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2003: 136).

Důležitým pro politickou situaci v ČSR se stal rok 1953 hned z několika důvodů. První důležitou skutečností byl fakt, že zemřel J. V. Stalin i K. Gottwald, což znamenalo konec nejtvrděšího období komunismu. Druhou důležitou událostí bylo první masové projevení nespokojenosti s režimem. Smrt Klementa Gottwalda znamenala změnu ve vnitřním uspořádání KSČ a novým prezidentem se stal Antonín Zápotocký, který do té doby zastával funkci předsedy vlády. Antonín Novotný byl dosazen na místo vedoucího stranického aparátu. Z pohledu přímého dopadu na politiku ovšem k zásadním změnám nedošlo, avšak došlo k přiznání chyb při násilné kolektivizaci a socializaci venkova. Kult osobnosti byl v Československu zpočátku řešen pouze v menší míře a odloučení od stalinismu u nás proto probíhalo déle než v okolních zemích (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 375-379). Pokud se vrátíme zpět k Aronově vymezení totalitarismu, již zřejmě nemůže ČSR považovat za totalitní režim, především pak z důvodu toho, že na našem území již masově neprobíhal tak intenzivní policejné-ideologický teror.

Z pohledu organizace státu se stal důležitým mezníkem rok 1960, protože byla přijata nová ústava, která měnila název státu na Československou socialistickou republiku. Stalo se tak v důsledku splnění hospodářského plánu. Následně prezident Antonín Novotný, který byl zvolen v roce 1957, vyhlásil v roce 1962 amnestii týkající se zbývajících politický vězňů z procesů v 50. letech. Právě tato amnestie předznamenávala další uvolnění režimu (Vodička 2003: 66). Za důležitý symbol uvolňování lze považovat i zbavení veškerých funkcí ministra vnitra Rudolfa Baráka, k čemuž došlo v roce 1962 (Měchýř 1991: 73).

Ačkoli od konce 50. let až do roku 1968 zůstává zachována vedoucí úloha KSČ, můžeme v tomto období mluvit o mnohem větším množství vzájemných interakcí mezi vrcholnými představiteli státu, respektive KSČ a společenskými skupinami. Je to období, kdy dochází k vnitrostranickým sporům mezi jednotlivými frakcemi uvnitř KSČ a k důležitým aktérům ve stranickém aparátů se přidávají intelektuální a názorové skupiny. I když se většina těchto skupin podílí až na kritice stranického dění, ne-li až na úplném zpochybnění oficiální politiky, většina skupin není institucionálně zakotvená. Odbory sice institucionalizované jsou, avšak nemají prakticky žádný vliv (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2003: 136-137).

Významné rozsáhlé změny v personální struktuře představitelů režimu znamenal začátek roku 1968. Nejdůležitější posty státní moci byly obsazeny lidmi z proreformního křídla komunistické strany. Alexander Dubček byl zvolen do funkce 1. tajemníka KSČ, pod vedením Oldřicha Černíka byla sestavena nová vláda s Otou Šikem jako místopředsedou. Předsedou Národního shromáždění se stal Josef Smrkovský. Pro reformní proces byl důležitý i vznik institucí, které měly politický charakter, avšak stály mimo Národní frontu (Klub angažovaných nestráníků, Klub 231) (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 383-384).

Ačkoli zde byl poměrně silný impuls zdola, celý reformní proces měl být v režii liberálního křídla KSČ. Hranice možné demokratizace však byly jasně stanovené již tím, že reformní vedení KSČ jasně odmítlo jakýkoli náznak i omezené soutěže politických stran (Vodička 2003: 82). Poslední fázi vývoje československého komunistického režimu prvních dvou desetiletí zahrnující i rok 1968, lze spolu s J. J. Linzem charakterizovat jako demokratizující se a pluralistický posttotalitarismus. Politické skupiny byly již z velké části institucionalizovány a v politickém procesu hrály významnou roli. Za generálního tajemníka KSČ A. Dubčeka představuje Československo zajímavý příklad režimu, v němž jak centrálně řízené změny vypracované a navržené stranickými představiteli, tak spontánní síly zdola, které disponovaly značnou svobodou projevu, vyjadřovaly širokou škálu skupinových zájmů a přesvědčení.

Tento krátký osm měsíců trvající vývoj však ukončila invaze vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2003: 137).

3.3. Politický vývoj Československa 1969-1989

Koncem let 60. a počátkem let 70. přichází normalizační proces, který znamenal čistky v hospodářských, kulturních i politických sférách, v podstatě se jednalo o obnovování mechanismů, které zde fungovaly před rokem 1968. Hned v počátku normalizace byla společnost rozdělena KSČ na vyšší vrstvu, ve které se nacházeli privilegovaní občané, především vedoucí představitelé KSČ. Na druhé straně stáli lidé, kteří se podíleli na procesu obrody, ti byli obětmi normalizačních čistek. V rámci KSČ byli normalizační komunisté dosazeni na místo proreformních (Otáhal 2002: 52-54).

Od první čtvrtiny 70. let až do druhé poloviny 80. let můžeme hovořit o „zamrznutí“ režimu, který se udržuje pomocí mechanismů vybudovaných v předchozí fázi. I když se termín normalizace často používá pro celé období mezi lety 1969-1989, spíše lze od roku 1972 hovořit o normalizačním režimu. V podstatě hned po nastartování normalizace byl veřejnosti nabídnut „sociální kontrakt“, který lidem zaručoval sociální jistoty a uspokojení materiálních potřeb výměnou za rezignaci na politické dění a ústup do soukromé sféry. Takto nastavený mechanismus poměrně dobře fungoval až do druhé poloviny 80. let (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2003: 160-161).

Za pomoci policejních a soudních zásahů se až do roku 1977 státní moci poměrně dobře dařilo udržovat kontrolu nad rozvíjením opozičních aktivit. Avšak už od roku 1974 docházelo k setkáváním různorodých neformálních skupin, které se zajímaly o politické problémy, a zároveň se pokoušely nalézt způsob pro veřejný projev. Vyvrcholením těchto aktivit se stalo prohlášení Charty 77 z ledna 1977. Jednalo se o sdružení širokého spektra velice různorodých společenských skupin (Otáhal 1994: 33-36).

Konec 80. let se v Československu nesl v duchu neschopnosti komunistického režimu zabránit přívalu informací z mezinárodního prostředí.

Tyto informace poukazovaly především na lepší stupeň uspokojování materiálních potřeb obyvatel v zemích Západu. Dříve nastolený systém „sociálního kontraktu“ tedy přestal být dostačujícím kontrolním mechanismem společnosti. V této době si již stranické špičky byly vědomy nevyhnutelnosti reforem (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2003: 160).

Velký problém pro komunistický režim nastal po nástupu Michaila S. Gorbačova k moci v SSSR. To mělo významné důsledky i pro vnitropolitickou situaci v Československu. Protože se Gorbačov distancoval od Brežněvovy doktríny, následovala ztráta opory pro československé mocenské centrum, které bylo dosazeno hlavně díky okupaci vojsky Varšavské smlouvy (Otáhal 1999b: 127).

Vrátíme-li se zpět k vymezení totalitarismu podle R. Arona, zjistíme, že ani poslední fáze československého komunismu nevykazovala všechny požadované znaky, a to hlavně kvůli částečně existujícímu pluralismu, například v ekonomické oblasti nebo v ústupu ze směřování k naplňování státní ideologie. Podle J. J. Linze můžeme tedy na tento příklad použít označení posttotalita. V takovémto režimu je již náznak jisté míry společenského pluralismu, avšak politický pluralismu zde nenajdeme ani v náznaku. Státní ideologie postupně ztrácí původní význam, protože samotnými vůdci je považována za nedosažitelnou (Balík 2007: 278).

3.4. Proces přechodu

Samotný přechod k demokracii v Československu započal 17. listopadu 1989 a následně 18. listopadu stávkou studentů podpořili i herci, kteří tak reagovali na zásah proti studentům v Praze na Národní třídě. Zde se vytvořily první požadavky na stávající režim, a to především odstoupení státních a stranických představitelů, demise vlády, změna právního řádu a také zrušení vedoucí úlohy KSČ (Otáhal 1994: 98).

Zásadní skutečností přechodu k demokracii byl vznik Občanského fóra 19. listopadu 1989. Prvotním cílem Občanského fóra (dále jen OF) bylo navázat

kontakt s Ladislavem Adamcem, který byl v té době předsedou vlády. Zásadní průlom přinesla generální stávka dne 27. listopadu 1989 a výsledky jednání OF s předsedou vlády Adamcem z 28. listopadu. Zde byly poprvé jasně formulovány požadavky, tedy odstoupení členů předsednictva, kteří byli zodpovědní za přípravu intervence vojsk Varšavské smlouvy ze srpna 1968, dále odstoupení 1. tajemníka Městského výboru KSČ v Praze M. Štěpána a ministra vnitra F. Kincla, dále také vytvoření komise pro prošetření událostí na Národní třídě a za poslední propuštění politických vězňů (Měchýř 1999: 68-69). Symbolem OF se stal Václav Havel. Ten byl zastáncem tzv. širokospektrálního charakteru OF. To způsobovalo vnitřní nejednotnost celého hnutí, která vedla ke kritice ze stran studentů i místních organizací OF. Ovšem míra nespokojenosti veřejnosti s režimem dosáhla takového stupně, že představitelé režimu byli nuceni vyjednávat. Dne 24. listopadu 1989 došlo k odstoupení předsednictva Ústředního výboru KSČ v čele s M. Jakešem a byl tak otevřen prostor pro start jednání mezi KSČ a OF (Suk 2003: 40-41).

OF hrálo zásadní roli v celém procesu přechodu k demokracii, protože se největší měrou zasadilo o vypsání svobodných voleb v červnu roku 1990 a položilo základy ke vzniku politického pluralismu (Jičínský 1996: 67). Vnitřní štěpení OF předznamenalo již vystoupení Václava Klause před jeho zvolením prezidentem, což se projevilo již po volbách 1990 osamostatněním Občanské demokratické aliance a počínajícím vydělováním budoucích sociálních demokratů. Nejzásadnějším však bylo štěpení uvnitř OF. To se dělilo na dva proudy, první pravicový, v jehož čele stál Václav Klaus a proud, jež chtěl zachovat charakter OF jakožto hnutí. Převahu získal pravicový proud volbou Václava Klause do čela OF (Měchýř 1999: 140-141).

3.5. Aktéři přechodu – SSSR a Občanské fórum

Příznačná byla pro československou tranzici nehotovost přítomných aktérů a jimi užívaných strategií. V KSČ nevzniklo reformní křídlo, které by bylo schopno vyjednávat s opozicí, avšak ani opozice nebyla zformována natolik, aby byla schopna vyjednávat s vládnoucí elitou. Ačkoli k jednáním mezi

vládnoucí elitou a opozicí došlo, předání a převzetí moci proběhlo značně improvizovaně a institucionální základ komunistického režimu zůstal téměř nezměněn. Opozice prakticky pouze obsadila funkce, kterých se KSČ narychlo vzdala (Civín 2005).

Při přechodu k demokracii v Československu se prolínala státní moc s KSČ, přičemž KSČ i při listopadových událostech roku 1989 držela moc ve svých rukou. Již od poloviny 80. let se KSČ musela vypořádávat s vnitrostranickým bojem mezi kádry. Na jedné straně stály zastánci myšlenky perestrojky, na druhé straně ortodoxní tábor, který nepřipouštěl žádné změny. Ani jedna ze stran však převahu nezískala, jelikož vnitrostranické změny v personálním uspořádání postihly oba tábory (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2003: 173).

Důležitým aktérem vnitřní politiky Československa byl Sovětský svaz po celou dobu komunistického režimu. Ačkoli v sousedních zemích (Maďarsko, Polsko) byli komunisté ochotni přistoupit na kompromis s opozicí, v Československu to KSČ rázně odmítala. Důležité však bylo, že se Sovětský svaz v počátcích přechodu k demokracii nacházel v problémech, a to jak politických, hospodářských, tak národnostních. Gorbačov navíc ve svém vyjádření připustil možnost kompromisní cesty řešení konfliktů, jak tomu bylo právě v Maďarsku či Polsku. Navíc, sám Gorbačov se nezabýval možností vojenského řešení krize (Suk 2003: 52).

Co se Občanského fóra týče, v jeho začátcích ho můžeme popsat jako neformální hnutí odporu, které bylo založené v reakci na události ze 17. listopadu. Po vnitřní stránce bylo OF značně názorově rozrůzněné, což bylo logické vzhledem k širokému spektru jeho signatářů. Jmenujme například Chartu 77, Hnutí za občanskou společnost, Nezávislé mírové hnutí či organizace sdružující vědecké pracovníky (Otáhal 1999a: 89). OF bylo postupem času schopno nalézt cestu vyjednávání s komunisty a razilo si cestu tzv. nepolitické politiky, jejímž zastáncem byl přední představitel hnutí Václav Havel (Honajzer, 1996: 14-15).

Co se týče vyjednávání s představiteli komunistů, mělo OF značné úspěchy a postupem času získávalo rozhodující slovo. Do nově vzniklé federální vlády prosadilo několik svých zástupců a navrhli i vlastního kandidáta na prezidenta, tedy Václava Havla. Ve velmi krátké době došlo k vnitřním změnám v OF. Ačkoli byl původní plán nechat OF zaniknout a dát prostor pro vznik politických stran, se ale tento plán neprosadil. OF bezesporu hrálo zásadní úlohu v procesu tranzice, a jelikož zde nebyly žádné srovnatelné instituce, tuto pozici si udrželo až do voleb v červnu roku 1990. Velké oslabení tohoto hnutí však přichází, jakmile její čelní představitelé odcházejí do státních funkcí. Naplno se to projevilo hned po volbách 1990, kdy se jednotlivé politické subjekty začaly vydělovat (Jičínský, Škaloud 1996: 54-55). Vzhledem ke své velmi křehké soudržnosti muselo nakonec OF dojít svému konci, avšak z hlediska cílů, které toto hnutí mělo, bylo zcela jistě úspěšné, důkazem toho mohou být právě volby z června 1990, které již proběhly jako svobodné.

3.6. Typ tranzice v Československu

Pro přechod k demokracii v Československu můžeme použít hned několik typologií různých autorů. My se zaměříme na tři typologie a to ty od T. L. Karlové a P. Schmittera, S. Huntingtona a G. L. Muncka a C. S. Leffa. Pokud se podíváme na typologii Karlové a Schmittera zjistíme, že se zaměřují především na vzájemné vztahy mezi aktéry tranzice a jejich strategie. Podle toho tito autoři zařazují jak československou, tak polskou tranzici do stejného typu, kterým je reforma. Samotný termín reforma nám již naznačuje, že půjde pouze o jakési zlepšení či pouze modernizaci stávajícího režimu. Jelikož přechod k demokracii v Československu a Polsku probíhal značně odlišně, může se nám toto začlenění obou zemí do jednoho typu zdát nepříliš vhodné (Novák 2003: 113). Navíc v této typologie autoři neberou v potaz zásadní okolnosti přechodu, například rozdílné vztahy OF s KSČ v Československu a vztahy Solidarity s komunisty v Polsku.

Stejně jako v předchozí typologii i S. Huntington řadí přechod k demokracii v Československu i Polsku do jednoho typu, tento typ nazývá

přeměnou (Huntington 2008: 114). A stejně jako v předchozí typologii i zde můžeme o tomto zařazení hovořit jako o diskutabilním, protože Huntington se příliš zaměřuje na poměr sil mezi opozicí a stávající vládou. Huntington tak neklade přílišný důraz na připravenost a postoj komunistického režimu k převzetí iniciativy při průběhu přechodu (Novák 2003: 117).

Co se týče typologie autorů Muncka a Leffa, tak ti označují československou tranzici jako reformu puknutím či prasknutím. Zařazení do tohoto typu můžeme považovat za poměrně výhodné, jelikož tento typ zdůrazňuje úlohu masových protestů veřejnosti jako odpověď na potlačení studentských demonstrací v listopadu 1989. Další důležitou vlastností tohoto typu je, že počítá s odevzdaností Sovětského svazu vůči vnitropolitickému dění v Československu. Mezi další znaky tohoto typu přechodu patří rychlost jeho provedení (Munck, Leff 1997: 354-355).

3.7. Konec přechodu k demokracii a konsolidace demokracie

Pro studium přechodů k demokracii je velice důležité stanovit, kdy je přechod dokončen. V této podkapitole se budeme zabývat ukončením přechodu k demokracii podle J. J. Linze a A. Stepana. Autoři ve své definici uvádějí, že přechod k demokracii je ukončen, když: 1) bylo dosaženo adekvátní dohody o politických procedurách týkajících se vytvoření zvolené vlády, 2) když vláda získala moc na základě výsledků svobodných a všeobecných voleb, 3) když vláda de facto má autoritu vytvořit nové výstupy politiky a když exekutiva, legislativa a soudní moc, které jsou vytvořeny novou demokracií, nesdílejí moc s dalším orgánem de iure. Důležitou podmínkou je, aby žádná z demokratických institucí a autorit v zemi neodvozovala svou moc jinak než z demokratických procedur (Ženíšek 2006: 82).

Podle Linze a Stepana je zapotřebí splnit další podmínky k tomu, aby ukončený přechod k demokracii přešel v nastolení konsolidované demokracie, tedy: 1) žádný významný národní, sociální, ekonomický, politický nebo

institucionální aktér neusiluje o nastolení autoritativního režimu nebo o propuknutí násilí, ať už uvnitř nebo vně státu, s cílem narušit jeho celistvost, 2) rozhodující většina veřejnosti musí věřit, že demokratické procedury jak řešit konflikty a uskutečňovat politické změny jsou jediné správné a antisystémové skupiny jsou malé a více méně izolované od prodemokratických sil, 3) aktéři, tedy instituce, jsou nuceni a zvyklí řešit politické konflikty pomocí zavedených procedur a norem (Kubát 2003: 17).

Vrátíme-li se zpět k ukončení přechodu k demokracii podle Linze a Stepana, můžeme říci, že první dvě podmínky na příkladu Československa lze považovat za splněné. Došlo totiž k vypsání svobodných a všeobecných voleb v červnu roku 1990, kdy se těchto voleb zúčastnilo téměř 97% voličů. Následně byla sestavena federální vláda, v jejímž čele stanul M. Čalfa (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 726). Třetí bod Linzova a Stepanova výčtu lze považovat za splněný, avšak pouze rámcově, nýbrž až Ústava České republiky z prosince 1992 právně zakotvila dělbu moci mezi výkonnou, zákonodárnou a soudní.

V prostoru postkomunistické Evropy je dnes Česká republika jedním ze šesti států, které jsou konsolidovanými demokraciemi (Kubát 2003: 20).

4. Přechod k demokracii v Polsku

Cílem této kapitoly bude snaha postihnout zásadní události, které byly klíčové pro polský přechod k demokracii. Zároveň se budeme snažit co nejvíce postihnout specifičnosti polského přechodu k demokracii, který se jistě lišil v mnohém od jiných států z prostoru středovýchodní Evropy. Podobně jako v kapitole předchozí se nejprve podíváme na vývoj Polska. Nutno říci, že Polsko byl příklad země, kde byl komunismus nainstalován prostřednictvím vnějšího tlaku, tedy Sovětským svazem. Nastolení komunistického režimu tedy nebylo otázkou vnitropolitického dění, k čemuž došlo kvůli absenci zformovaného komunistického hnutí uvnitř Polska. Vývoj komunistického režimu v Polsku si rozdělíme do několika fází. Budou to období let 1944 - 1947/48, 1947/48 - 1956, 1956 - 1970, 1970 -1980, 1980 - 1989 (Balík, Kubát 2004: 146-147). V neposlední řadě se zaměříme také na aktéry celého procesu přechodu, průběh přechodu a na závěr jeho úspěšnost zhodnotíme.

4.1. Polsko 1944-1947/48

Toto období v Polsku můžeme označit za přechodné. Vyznačovalo se nástupem komunismu, který se však ještě neprojevil v plné síle. Polská dělnická strana, později Polská sjednocená dělnická strana (PZPR) nevládla sama, ale v koalici s dalšími stranami. Do podzimu roku 1947 dokonce existovala legální opozice, vycházela opoziční nebo nezávislá periodika, věda i kultura byly relativně svobodné a vztahy s katolickou církví byly v pořádku. Avšak již v té době se v převládající komunistické straně objevovaly totalitní tendence, přestože její praktická politika totalitní nebyla a kvůli znatelně komplikované poválečné situaci se stát vyznačoval značnou mírou represe (Balík, Kubát 2004: 147). K úspěšné likvidaci všech skupin, které byly napojené na orgány emigrační vlády v Londýně, docházelo již od roku 1945, kdy byla ustanovena Prozatímní vláda národní jednoty, která měla dovést Polsko k parlamentním volbám (Kubát 2006: 93).

4.2. Polsko 1947/48-1956

Druhá fáze polského vývoje byla značně ovlivněna událostmi z let 1947 a 1948. Důležitými se staly parlamentní volby z ledna roku 1947, které se prokazatelně dají označit jako nedemokratické, a to především kvůli tomu, že docházelo k zastrašování politických oponentů Polskou dělnickou stranou. Především pak Polská lidová strana byla terčem těchto útoků (Řezník 2002: 194). Navíc v únoru roku 1947 došlo k vytvoření Státní rady, což byl orgán, který v sobě zahrnoval jak prvky zákonodárné, tak i výkonné moci. Měl zásadní pravomoc – pravomoc k vydávání dekretů, které byly v podstatě rovné zákonům. To znamenalo, že Státní rada se tak fakticky stala nejmocnějším subjektem v zemi (Paczkowski 2000: 121).

Další velmi zásadní moment pro Polsko přišel v prosinci 1948, kdy došlo ke sloučení Polské dělnické strany s Polskou socialistickou stranou. Sloučením obou stran došlo k vytvoření Polské sjednocené dělnické strany, která se tak stává hlavním aktérem politiky v Polsku, a je s ní tedy také spojován nástup stalinistického období v Polsku (Holzer 2001: 119).

Toto období v Polsku by šlo jen velmi obtížně označit za totalitní. Jedním z důvodů je stálá přítomnost dalších politických subjektů – Sjednocená lidová strana a Demokratická strana. Pravdou však je, že tyto strany byly pouze jakýmsi satelity Polské sjednocené dělnické strany. Nejdůležitějším faktem pro to, abychom mohli říci, že Polsko v tomto období nebylo totalitní, je pozice katolické církve v Polsku. Státní moci se totiž nepodařilo zničit katolickou církev, jakožto silného hráče. Navíc i nucená kolektivizace zemědělství neproběhla v Polsku s takovou intenzitou jako v jiných státech. I tak ovšem Polsko vykazuje v těchto letech některé znaky totalitního režimu. Pokud se vrátíme zpět k Aronovu vymezení totalitarismu, nalezneme shodu například v represích, které byly vedené proti opozičním skupinám, ale i neutrálnímu obyvatelstvu a lidem, kteří byli oddáni režimu. Mimo jiné i tisk a kultura byly pod vlivem komunistické ideologie (Balík, Kubát 2004: 147-148).

4.3. Polsko 1956-1970

Po smrti J. V. Stalina prošlo Polsko fází uvolňování, ostatně jako i jiné země východního bloku. Celý proces uvolňování režimu byl však v Polsku umocněn postavou W. Gomułky, který se v říjnu roku 1956 stal hlavní postavou politiky v Polsku, když stanul v čele Ústředního výboru Polské sjednocené dělnické strany. Sám Gomułka byl však sám jednou z obětí režimu, když byl v letech 1951-1954 uvězněn (Holzer 2001: 122).

Pro celý polský politický režim znamenal Gomułka zásadní změny. Polská sjednocená dělnická strana i nadále zůstávala vedoucí stranou, ale její vztahy s ostatními stranami z Národní fronty se zlepšily, tedy staly se více partnerskými. Další důležitou skutečností bylo, že roku 1957 začal v parlamentu působit katolický poslanecký klub Znak. Polsko se tak stalo zemí s jistou formou limitovaného pluralismu, kde fungoval systém hegemonické strany (Balík, Kubát 2004: 148-149). Polsko tedy v této době nemůže považovat za totalitní, protože většina znaků totalitarismu byla buďto značně oslabena, nebo dokonce zcela odstraněna. Celá společnost tedy procházela obdobím uvolňujících reforem, což se mimo jiné projevilo i tím, že režim odstoupil od značného nátlaku, který byl veden proti církvi. To svědčilo o tom, že stát netrvá na totálním prostoupení ideologie napříč společností. Procesem uvolnění prošel také systém centrálního řízení ekonomiky a oblast zemědělství, kde došlo k rozpouštění výrobních družstev (Paczkowski 2000: 190-191).

V roce 1957 se v Polsku konaly parlamentní volby. Neměly sice demokratický charakter, ale byl použit princip, kdy mohlo kandidovat více kandidátů, než bylo mandátů. Důležité je zmínit, že všechny změny, které v Polsku proběhly, byly se souhlasem Sovětského svazu. Tento souhlas byl vykoupen například akceptováním Polska, že na jeho území budou trvale přítomna vojska Rudé armády nebo že v Polsku budou zachovány základní principy komunismu. Podíváme-li se na Przeworského model liberalizace, zjistíme, že se jedná o nastolení tzv. statu quo (Ženíšek 2006: 127).

4.4. Polsko 1971-1980

Období začátku sedmdesátých let v Polsku bylo ve znamení vnitropolitických otřesů a tlaku ze strany Sovětského svazu a mimo jiné došlo i k pádu W. Gomułky. Již na konci 60. let se Polsko ocitlo v ekonomických problémech, které se stát v čele s Gomułkou snažil vyřešit snížením životní úrovně obyvatel, když v prosinci roku 1970 zvýšil ceny. Tato skutečnost vedla až otevřenému povstání v Gdaňsku a ve výsledku i ke Gomułkově pádu (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 543). Ovšem ekonomické problémy a jejich způsob řešení nebyly jediné příčiny, které znamenaly Gomułkův konec. Dalším důležitým faktorem byly i Gomułkovy návrhy na řešení bezpečnosti ve střední Evropě, které zde měly vytvořit neutrální zónu a následně i podepsání smlouvy se Západním Německem. Všechny tyto aktivity prováděl bez souhlasu Sovětského svazu (Staniszki 2006: 324).

Po Gomułkovi se předsedou vlády stal E. Gierek. Ten musel řešit napjatou situaci v Polsku, a proto ruší prosincové zvýšení cen, zároveň zvyšuje platy i dávky a společně s tím dochází i ke zmražení cen potravin po dobu dvou let (Paczkowski 2000: 245). Důsledek těchto opatření však byl pouze značné zadlužení státu. V roce 1976 vzniká Výbor na obranu dělníků. Tato organizace začala plnit funkci demokratické opozice, která sice byla nelegální, ale zároveň proti ní nebylo nijak zasahováno. V důsledku posílení státní byrokracie navíc dochází k oslabení monopolu Polské sjednocené dělnické strany (Balík, Kubát 2004: 149).

Pro opozici v Polsku přišel další významný impuls v podobě přistoupení Polska k helsinským dohodám. Ke konci 70. let docházelo k stále vzrůstajícím represím z důvodu nespokojenosti s hospodářskou situací. Navíc, v roce 1978 byl zvolen jako nový papež Karol Wojtyła a jeho návštěva Polska v roce 1979 byla záminkou pro další manifestace a shromáždění (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 554). Po nástupu E. Gierka můžeme o Polsku říci, že se posunulo pragmatičtější směrem, především se pak snažilo uspokojovat konzumní nároky obyvatelstva. Co se týkalo komunistické ideologie, ta byla

značně oslabena a spíše nacionalisticky zabarvena. Polsko bychom tedy mohli v tomto období označit za byrokraticko-stranický autoritarismus (Balík, Kubát 2004: 149) nebo vzhledem k urputné snaze uspokojit nároky obyvatel můžeme o Polsku hovořit jako o konzumním komunismu (Ženíšek 2006 127).

4.5. Polsko 1980-1989

Na začátku 80. let dochází v Polsku ke změně povahy režimu. Jedním z faktorů bylo odstranění E. Gierka z čela strany. Zásadním faktorem těchto změn však byl v září roku 1980 vznik hnutí Solidarita. Až do roku 1980 byla sice veřejná opozice součástí politických událostí v Polsku, ovšem plnila pouze okrajovou funkci, to se však mění se vznikem a legalizací Solidarity. Byla to nezávislá organizace, která se velmi brzy dokázala rozrůst až na 10 milionů členů. Zasahovala do oblastí jak politického, tak i společenského života a podařilo se jí otrást do té doby monopolní silou, tedy Polskou sjednocenou dělnickou stranou. Zároveň strana začala ztrácet kontrolu nad médii, protože přestala fungovat cenzura. Zásadní zcela jistě bylo také to, že přestala fungovat úloha ideologie, jakožto tmelícího prvku, a to fakticky vedlo ke zhroucení struktury uvnitř komunistické strany (Holzer 2001: 128-129).

Tyto události měly nevyhnutelně i závažné důsledky. Kromě armády a bezpečnostních složek byly všechny instituce v Polsku paralyzovány. Situaci bylo nutno řešit i kvůli sílícímu tlaku z Moskvy. Řešení přišlo v noci z 12. na 13. listopad roku 1981, kdy byl pod vedením W. Jaruzelského proveden vojenský převrat a následně vyhlášen válečný stav. Během převratu armáda a spolehlivé jednotky bezpečnosti obsadily komunikace, strategické budovy, pobočky Solidarity a uzavřely hranice. Vedení Solidarity v čele s Lechem Wałęsą skončilo v internaci stejně jako dalších více jak 5 tisíc lidí. Tento vojenský převrat ovšem nedokázal vyřešit ekonomické ani politické problémy, které v té době Polsko trápily (Kopeček 2001). Samotný fakt, že se systém musel uchýlit k použití síly, znamenalo to, že se nacházel ve špatném stavu (Chwalba 2009: 13).

Pokud jde o charakteristiku režimu, můžeme období vojenského převratu a vyhlášení válečného stavu, který trval až do června roku 1983, označit jako vojensko-byrokratický autoritarismus. V tomto období dochází k drastickému zesílení represí a jejich následnému slábnutí. Posléze se komunistický režim v Polsku dostává do své poslední fáze, tedy byrokratického autoritarismu. V tomto období už je mocenské postavení strany čistě formální (Balík, Kubát 2004: 150).

4.6. Proces přechodu

Mezi zásadní momenty, které vedly k zahájení přechodu k demokracii v Polsku, musíme zařadit jistě vznik Solidarity a také osobu M. Gorbačova, který nastoupil do čela Sovětského svazu v druhé polovině 80. let. Ovšem počátky přechodu k demokracii můžeme v Polsku pozorovat již v počátcích 80. let. Nutno zdůraznit, že celý přechod k demokracii proběhl značně poklidnou formou, protože navzájem spolupracovaly opoziční síly se státní mocí. Symbolem celého polského přechodu se stala jednání u kulatého stolu (Kubát 2005: 18).

Osmdesátá léta se v Polsku vyznačují jasnými znaky nastartování přechodu k demokracii, kdy docházelo k důležitým změnám, často i ústavně zakotveným. Jedním z důležitých znaků uvolnění režimu bylo i zakotvení nezrušitelnosti rolnického hospodaření, tím se režim de facto vzdal snah o kolektivizaci zemědělství. Mimo jiné došlo i k zavedení nových institucí, jako byl Ústavní soud, Státní tribunál nebo ombudsman, ačkoli k jejich plnému rozvinutí před rokem 1989 nedošlo. Tím, že tyto instituce vznikly, bylo značně ulehčeno budování demokracie po roce 1989 (Eisler 2001: 152).

Podíváme-li se na již zmiňované jednání u kulatého stolu, můžeme říci, že to byl praktický projev poklidného přechodu k demokracii v Polsku. Jde o mechanismus, který byl k přechodu využit, ovšem již nepřináší pro nás důležité informace o rozložení sil mezi opozicí a státní mocí. Můžeme se setkat se dvěma typy „kulatých stolů“. První typ je vysvětlován jako důsledek patové

situace, kdy státní moc není dostatečně silná, aby udržela situaci, ale zároveň opozice není dostatečně silná, aby převzala moc samostatně. Důsledek této situace je nutnost usednout k jednacímu stolu, přičemž výsledek není předem znám. Obě strany jsou v rovnoprávném postavení a obě riskují. Druhý typ „kulatého stolu“ se od prvního typu liší. Státní moc je slabá, a její pád je tudíž nevyhnutelný. Naproti tomu opozice disponuje značným potenciálem, aby přechod k demokracii provedla samostatně, ale z nějakého důvodu tak neučiní a „kulatý stůl“ se tak přeci jenom uskuteční. „Kulatý stůl“ tak nastává až po kapitulaci státní moci a koná se téměř až z milosti opozice. Z nových historických výzkumů vyplývá, že polský „kulatý stůl“ připadá do druhé z uvedených kategorií, protože na konci 80. let se polská státní moc skutečně nacházela na hranici naprostého vyčerpání a na jednání s opozicí v podstatě musela přistoupit, nechtěla-li dopustit nekontrolovaný živelný vývoj situace. Mimo to se stát nacházel ve velmi značné ekonomické krizi (Kubát 2005: 21-22).

„Kulatý stůl“ byl již pouze jakýmsi symbolem vyjednávání, která oficiálně započala 6. února 1989. O relevantní jednání se již postaraly jednotlivé pracovní skupiny. Hlavní pracovní skupiny byly tři a zabývaly se politickými reformami, sociálně-ekonomickými otázkami a také problematikou odborového pluralismu. Mimo tyto hlavní skupiny existovaly i další podskupiny, které už se věnovaly jednotlivým politikám. Celá problematika „kulatého stolu“ tedy byla značně komplikovaná. Jednání, která probíhala neoficiální cestou, se ve výsledku stala nejdůležitějšími, protože v jejich důsledku vnikl kalendář dohodnutých změn, který se vázal k samotnému přechodu k demokracii. Cílem těchto dohodnutých změn měla být přechodová fáze, ve které se měly propojit dosavadní systémové principy s prvky demokracie. Cílem tedy nebylo úplně odstranění starého režimu, ale vytvoření podmínek pro existenci politického pluralismu a uskutečnění polosoutěživých voleb. Doba, po kterou mělo platit takto nastavené přechodové období, byla stanovena na čtyři až pět let (Kubát 2006: 135-136).

Systémové koncepce obou stran se dají shrnout následovně. Vládní představa reformy shora znamenala, že komunisté především navrhovali uskutečnění „nekonfrontačních“ voleb a utvoření nového ústavního orgánu, prezidenta republiky, který měl hájit jejich zájmy. Dalším oficiálním cílem vlády bylo vyřešení problematiky odborového pluralismu, to znamená problematiku legalizace Solidarity. Naproti tomu opozice požadovala především reformování státu zdola. Z hlediska centrálních ústavních institucí bylo klíčovým požadavkem opozice utvoření Senátu jako druhé parlamentní komory. Senát měl stanovit protiváhu komunistickému prezidentovi (Kubát 2006: 139).

4.7. Aktéři přechodu – SSSR, Solidarita a katolická církev

Postoj Sovětského svazu k politickým otázkám uvnitř Polska byl vždy velice důležitý, především pak kvůli dlouhodobé přítomnosti Sovětské armády na polském území. Díky politice M. S. Gorbačova a jeho odstoupení od Brežněvovy doktríny se však Polsko stalo mnohem méně závislé na Moskvě. Ačkoli byly směrem ke Kremlu vyslány výrazné prosby ze strany polských vůdců o reakci na vytvoření vlády řízenou opozicí, Kreml na tyto prosby nereagoval, naopak, sovětské vedení uznalo výsledky jednání kulatého stolu (Holzer: 2001: 128).

Koncem 80. let byla komunistická moc ve velmi nepříjemné situaci, protože musela čelit mnohým problémům, jako poklesu životní úrovně, nevoli obyvatelstva a také problémům ekonomickým. Došlo tedy k situaci, kdy si už sami vládní představitelé uvědomovali, že komunismus byl již zcela překonán, a z toho důvodu docházelo uvnitř vládnoucí moci k personálnímu sjednocování a začal se formovat umírněný liberalismus (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 687).

Polsko se na konci 70. let opět potýkalo s vážnými hospodářskými problémy, které vedly k rapidnímu zvýšení cen potravin v roce 1980. Zvýšení cen vyvolalo vlnu stávek, které však již byly mnohem lépe organizovány. Celá

tato opoziční aktivita vyvrcholila dne 16. září 1980 v Gdaňsku, kde se sešel mimořádný odborový sjezd. Další den již byly založeny Nezávislé samosprávné odbory Solidarity, v jejímž čele stanul Lech Wałęsa. Celá struktura Solidarity se zakládala na teritoriálním přístupu. To se značně podobalo struktuře Polské sjednocené dělnické strany. Od svého vzniku se Solidarity snažila o své oficiální uznání jakožto nezávislé odborové organizace, ovšem setkala se s nevolí státní moci tento její status uznat. Výměnou za uznání vedoucí úlohy Polské sjednocené dělnické strany byla i Solidarity oficiálně uznána, došlo však k jejímu vnitřnímu rozštěpení na radikální a realistické křídlo (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 560-565).

Solidarity se stala terčem policejního pronásledování. V zájmu obnovení klidu v Polsku přišel také vojenský převrat vedený generálem Jaruzelským, po kterém docházelo k masovému zatýkání představitelů Solidarity. Tím se Solidarity dostala do fáze ilegálního působení, ovšem v roce 1989 působila jako hlavní opoziční síla při jednáních u kulatého stolu. Solidarity měla odborový a masový charakter a prostupovaly jí různé vrstvy polské společnosti. Ačkoli Solidarity nebyla první opoziční silou v Polsku, právě její masovost ji činila zcela ojedinělou. Solidarity se stala hlavní silou při procesu přechodu k demokracii započatém v roce 1989, ačkoli neměla jasně vymezené cíle týkající se konečné podoby nového zřízení. Jasný postoj ovšem zaujímala vůči kosmetickým změnám socialistického modelu, zcela jasně si přála překonání starého režimu (Kubát 2006: 137-138). Konečný rozpad Solidarity a zahájení procesu utváření stranického systému Polska přišel po zvolení Lecha Wałęsy prezidentem. Wałęsa byl zvolen prezidentem na základě přímých a všeobecných voleb (Kubát 2005: 22-23).

Katolickou církev můžeme označit za poměrně důležitého aktéra, který stál na pomezí přímého a nepřímého vlivu, nejenom na změny komunistického režimu, ale i na samotný proces přechodu k demokracii v Polsku. Církev plnila roli jakéhosi prostředníka mezi komunistickým režimem a odbory. Přitom církev neustále poukazovala na porušování lidských práv a přicházela s vlastními návrhy řešení dané situace (Zarin 2001: 214-216). Nutné je říci, že katolická

církev měla takový vliv především díky značné religiozitě polského obyvatelstva, z něhož se většina hlásí právě ke katolické víře.

4.8. Typ tranzice v Polsku

O typu přechodu k demokracii v Polsku můžeme říci, stejně jako o tom v Československu, že nenalezneme jednotný názor na jeho zařazení. Jak již bylo řečeno v kapitole Typ tranzice v Československu, Karlová a Schmitter řadí polský i československý přechod do kategorie reformy. Toto zařazení však nebere ohled na některé zásadní faktory, jako třeba roli zahraničních faktorů v podobě Sovětského svazu (Novák 2003: 117).

Naproti tomu Huntington označuje polský přechod k demokracii jako přeměnu. Podle něj je důležitým kritériem demokratizace uspořádání svobodných, spravedlivých, soutěživých a všeobecných voleb, ze kterých vzejde nová vláda (Huntington 2008: 114).

Co se týče typologie autorů Muncka a Leffa, ti označují polský přechod k demokracii jako reformu transakcí. V rámci tohoto typu přechodu k demokracii Munck a Leff přikládají důležitou roli Solidaritě jakožto organizaci, která dala impuls k zahájení přechodu k demokracii. Dalším důležitým bodem je fakt, že Sovětský svaz nebyl ochotný angažovat ve vnitropolitických otázkách Polska. V neposlední řadě je také kladena značná pozornost tomu, že celé zahájení procesu přechodu demokracii probíhalo za souhlasu vůdců komunistického režimu. Ti si tak chtěli zajistit kontrolu nad celým průběhem přechodu (Munck, Leff 1997: 349-350).

4.9. Konec přechodu k demokracii a konsolidace demokracie

Stejně jako v případě Československa i u Polska nám pro potřeby charakteristiky ukončení režimu poslouží teorie od Linze a Stepana, která definuje podmínky pro ukončení přechodu a konsolidace demokracie. Polský Sejm 7. dubna roku 1989 rozhodl novelizací ústavy Polské lidové republiky

o vytvoření nové, druhé komory parlamentu, tedy Senátu. Vytvořením nové horní komory parlamentu se otevřely dveře pro uspořádání prvních svobodných voleb v červnu 1990 (Kubát, 2006: 141). Tyto svobodné volby byly odlišné od voleb do dolní komory parlamentu, protože jedním z výsledků jednání u kulatého stolu bylo mimo jiné to, že zlegalizovaná opozice se bude moci ucházet pouze o 35% mandátů v dolní komoře a navíc pravomoci nově vzniklé komory parlamentu byly značně nižší než v případě Sejmu. Výsledky voleb však zcela jasně hovořily ve prospěch opozice, když ze 100 možných mandátů v Senátu obsadila 99 křesel a zároveň i Solidarita ve volbách do Sejmu obsadila všech 35% možných křesel (Bankowicz 2000: 25-26).

Ještě zásadnější změny v Polsku přinesla tzv. prosincová novelizace ústavy. Mezi hlavní změny patřilo například vypuštění celé ideologické preambule a článku o vedoucí úloze Polské sjednocené dělnické strany. Další velké změny byly v podobě zavedení plnohodnotného politického pluralismu, zrovnoprávnění všech forem vlastnictví a garantování svobod v ekonomických činnostech (Kubát 2006: 142). Jedním z dalších výsledků jednání u kulatého stolu bylo také zvolení W. Jaruzalského polským prezidentem a premiérský post obsadil katolický intelektuál T. Mazowiecki (Ženíšek 2006: 134).

Důležitým momentem se stalo přijetí Malé ústavy v prosinci roku 1992, jež měla charakter ústavního zákona. Tato Malá ústava vymezuje princip dělby moci na zákonodárnou – Sejm a Senát, výkonnou – prezident a vláda a moc soudní – nezávislé soudy. Malá ústava byla pouze dočasná a měla fungovat do přijetí nové, plnohodnotné ústavy. Mimo jiné Malá ústava obsahovala i vymezení hodnot jako bezpečnost státu, suverenita, nezávislost, demokracie, svrchovanost atp. (Kubát 2006: 144-145). Podle těchto výše zmíněných skutečností můžeme podle Linze a Stepana považovat přechod k demokracii v Polsku za ukončený.

Po tom, co byl v prosinci roku 1990 pomocí všeobecných a přímých voleb zvolen prezidentem Lech Wałęsa, můžeme pozorovat jeho snahu o vychýlení moci výkonné ve svůj prospěch. Docházelo tedy ke konfliktům mezi

ním a parlamentem, což ukazovalo na nevyjasněnou dělbu moci v praxi. Vše se vyřešilo s přijetím nové ústavy v roce 1997. Nová ústava jasně vymezuje režim jako parlamentní s přímou volbou prezidenta (Kubát 2006: 149-150). Tato ústava z roku 1997 byla navíc přijata nadpoloviční většinou hlasů voličů, což je jednou z důležitých podmínek pro nastolení konsolidované demokracie. Polská veřejnost tak přijala demokratické procesy jakožto jedinou možnost řešení konfliktů nebo uskutečňování politických změn. Polsko se tak v prostoru postkomunistické Evropy stává konsolidovanou demokracií (Kubát 2003: 20).

5. Komparace obou zemí

Již v úvodu této práce jsme si vymezili několik základních bodů, kterými se bude tato komparace zabývat. Půjde především o podobu a průběh nedemokratického režimu, charakter opozičních hnutí, způsob odstranění komunistického režimu, aktéry přechodu a na závěr celý průběh a ukončení přechodu k demokracii.

O povahách nedemokratických režimů v Polsku a Československu můžeme říci, že se značně lišily. Politický vývoj uvnitř těchto zemí se velmi odlišoval již od konce 2. světové války. Důkazem toho může být již samotné nastolení komunistického režimu v těchto zemích. V polském případě byl komunismus do země zavlčen zvenčí, zahraničním aktérem, tedy Sovětským svazem. V případě Československa bylo z větší míry vybudování komunistického režimu v rukou právě československých komunistů.

Zatímco se Komunistická strana Československa dokázala etablovat již ve 20. letech 20. století, a měla tudíž již pevnou základnu s dobře vybudovanou strukturou. K podobnému procesu v Polsku nedošlo. Před 2. světovou válkou v Polsku nedošlo k vybudování pevných komunistických základů. Navíc polská společnost zastávala všeobecně protiruský postoj.

Zásadně se u obou zemí lišil i vztah státní moci a církve. V Polsku vždy katolická církev plnila funkci nejenom náboženskou, ale i politickou. A právě politická role katolické církve v Polsku byla mimořádná (Kubát 2005: 145-146). Jedním z důležitých faktorů, proč měla polská církev takový vliv, byl ten, že religiozita polského obyvatelstva byla na mnohem vyšší úrovni než ta česká. Další zásadní skutečností je fakt, že se komunistickému režimu v Polsku v jeho počáteční fázi nepodařilo církev odstranit. Výrazný rozdíl mezi oběma zeměmi byl také v míře pronásledování církve, kdy na české straně tyto represe byly značně citelnější. Katolická církev v Polsku tak po celé období komunistického režimu byla významným hráčem na politické scéně. Naproti tomu komunistický

režim v Československu církev značně potlačoval. Církev v Československu měla značně ztíženou pozici, a proto byl její význam pouze okrajový.

Velký a zásadní rozdíl mezi oběma zeměmi pak najdeme také v prosazování komunistické ideologie. V případě Československa byl komunismus přejímán po vzoru Sovětského svazu. Komunisté v Československu od začátku usilovali o prostoupení ideologie celou společností a jeho represivní část byla delší a probíhala mnohem déle, než tomu bylo v případě Polska. Naproti tomu v Polsku nikdy nedošlo k dokončení kolektivizace, a když už kolektivizace probíhala, bylo tomu tak za použití menšího násilí, než jak tomu bylo na československém venkově. Na rozdíl od toho československého polský režim rezignoval daleko dříve na úplně prostoupení ideologie společností.

Značné rozdíly mezi oběma zeměmi nalezneme také, podíváme-li se na rozsah reforem, které v obou režimech proběhly. Je důležité říci, že v Polsku docházelo k reformám častěji, než jak tomu bylo v případě Československa, a lišila se i hloubka těchto reforem. Československo byla země, která se v době komunismu nikdy ani nepřiblížila k rozpouštění kolektivizovaných družstev. Polsko naproti tomu byla země, kde centrální řízení ekonomiky probíhalo v mnohem menší míře a zároveň i existence soukromého sektoru, ač v omezené míře, byla v Polsku znatelnější.

Polsko byla země, která disponovala mnoha osobnostmi, které byly schopny prosazovat politiku v rozporu se Sovětským svazem. Docházelo k tomu i přes fakt, že tlak ze strany Sovětského svazu byl na obě země srovnatelný. Z hlavních osobností této polské politiky můžeme jmenovat například W. Gomułku, W. Jaruzelského nebo E. Gierka. Naproti tomu KSČ a především pak její vedení nemělo k dispozici podobně výrazné osobnosti, jako tomu bylo v případě Polska. A když už se objevil v Komunistické straně Československa někdo se snahou o reformy, jako A. Dubček, byla tato jeho činnost rázně potlačena zásahem vojsk Varšavské smlouvy a následnou normalizací.

Pokud se zaměříme na povahu opozičních struktur, zjistíme, že se od sebe obě země zásadně odlišují. Zatímco Solidarita v Polsku byla masovým odborovým hnutím, kde měli nejsilnější pozici dělníci, a intelektuálové tu hráli pouze okrajovou či poradenskou roli, československá opozice se naproti tomu soustřeďovala právě kolem intelektuálů. Ačkoli Občanské fórum prvek masovosti vykazovalo, její vedení se profilovalo z řad intelektuálů.

Jak jsme se již dozvěděli v kapitolách, které se věnovaly typologickému zařazení námi zkoumaných zemí, názory autorů na jejich zařazení se různí. Pokud vezmeme v potaz některé zásadní skutečnosti, kupříkladu, že v Polsku a v Československu neměl odstraňovaný režim stejnou povahu nebo odlišný charakter jejich opozičních hnutí, či různý průběh a rychlost přechodu k demokracii, nejspíše dojdeme k závěru, že zařadit obě země do společného typu přechodu nemusí být vhodnou volbou. V důsledku toho bychom mohli řadit polský a československý přechod do odlišných typů tak, jak nám to předkládají autoři Munck a Leff. Tedy typ přechodu k demokracii v Polsku můžeme označit jako reformu transakcí a přechod k demokracii v Československu jako reformu puknutí či prasknutí.

Ovšem v polském i československém přechodu k demokracii lze najít i společnou vlastnost. Touto vlastností je souběžnost politického a také ekonomického sektoru. Ekonomické dopady přechodu k demokracii pak pocítilo především Polsko. To se v 80. letech nacházelo ve značných ekonomických problémech, proto přišla „šoková terapie“, která tyto problémy měla vyřešit. Ovšem důsledkem bylo prohloubení krize nemalé části společnosti (Kubát 2005: 28-29). V Československu ekonomický přechod neznamenal tak dramatické dopady na obyvatelstvo.

6. Závěr

V závěru této práce můžeme konstatovat, že se oba komunistické režimy, jak v Polsku, tak v Československu značně lišily. Jejich rozdíly byly nejenom v jejich vývoji, ale také v konečné povaze při procesu jejich odstraňování. Tyto okolnosti znamenaly ve finále i rozdílnou povahu týkající se samotného přechodu k demokracii obou těchto zemí.

O přechodu k demokracii v Československu můžeme říci, že proběhl velice rychle. To bylo způsobeno několika faktory. Především tu došlo ke zhroucení komunistického režimu, který již nadále nebyl podporován Sovětským svazem. Dalším faktorem byl také masový projev nespokojenosti s režimem a jeho dalším pokračováním ze strany společnosti. Důležitou roli v rychlosti československého přechodu k demokracii hrála jistě i skutečnost, že Československo mělo inspiraci v okolních komunistických zemích, kde již přechod k demokracii probíhal. Velice rychlý přechod k demokracii v československém případě potvrzují i skutečnosti, že první svobodné volby proběhly již v roce 1990 a přijetí plně demokratické ústavy přišlo již v roce 1992. Navíc se v Československu velice rychle dokázal vytvořit stranický systém a systém samotný se profiloval jako typický parlamentarismus.

Naproti tomu se polský přechod k demokracii vyznačoval dlouhodobějším průběhem. Typickým jevem pro polský přechod k demokracii byla i velká míra spolupráce mezi opozicí a odstupujícími elitami. První skutečně svobodné volby se v Polsku konaly v roce 1991 a plně funkční a plnohodnotná demokratická ústava byla přijata v roce 1997, tedy i zde můžeme vidět zpoždění proti Československu. V Polsku navíc můžeme v první polovině 90. let 20. století pozorovat snahu prezidenta vychýlit moc výkonnou ve svůj prospěch. Tyto spory mezi prezidentem a vládou však postupem času utichly.

Tato práce byla rozdělena do několika kapitol a podkapitol, v níž jsme se snažili zmínit teoretický rámec, který se zabývá přechody k demokracii, povahu

nedemokratických režimů v Polsku a Československu a jejich odlišnosti. Dále jsme v práci popsali proces přechodu k demokracii obou zemí s jejich nejdůležitějšími aktéry a snažili se o jejich zařazení do typologií námi vybraných autorů. Vymezením konsolidované demokracie jsme vyhodnotili úspěšnost obou přechodů k demokracii. Další část práce byla věnována komparaci obou zemí. Samotná komparace byla i cílem této práce, takže jej můžeme považovat za splněný.

7. Seznam použité literatury a pramenů:

- ARON, R. (1993). Demokracie a totalitarismus. Brno, Atlantis.
- BALÍK, S. (2007). Totalitární a autoritativní režimy. In: Hloušek, V., Kopeček, L. (eds.) Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie. Brno, Masarykova univerzita v Brně, s. 259-283.
- BALÍK, S., KUBÁT, M. (2004). Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Praha, Dokořán.
- BALÍK, S., HLOUŠEK, V., HOLZER, J., ŠEDO, J. (2003). Politický systém českých zemí 1848-1989. Brno, Mezinárodní politologický ústav.
- BANKOWICZ, M. (2000). Vývoj politického systému v Polsku v letech 1989-1999. Politologická revue 1/2000. Praha, CSPV, s. 25-39.
- CIVÍN, J. (2005). Československý komunistický režim v letech 1985-1989. In: Středoevropské politické studie. 2-3 / VII / jaro-léto 2005. (<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=244> 9.3.2013)
- DVOŘÁKOVÁ, V., KUNC, J. (1994). O přechodech k demokracii. Praha, Slon.
- EISLER, J. (2001). Krizové jevy v Polsku let 1948- 1989. In: Bruski, J. J., Maur, E., Pulaski, M., Valenta, J. Mezi dvěma transformacemi- Československo a Polsko v letech 1947 (1948)-1989. Praha, s. 133-158.
- HOLZER, J. (2001). Proměny politického systému v letech 1948-1989. In: Bruski, J. J., Maur, E., Pulaski, M., Valenta, J. Mezi dvěma Transformacemi - Československo a Polsko v letech 1947 (1948)- 1989. Praha, s. 119- 131.
- HONAJZER, J. (1996). Občanské fórum. Vznik, vývoj a rozpad. Praha, ORBIS.
- HUNTINGTON, S. (2008). Třetí vlna. Demokratizace na sklonku dvacátého století. Brno, CDK.
- CHWALBA, A. (2009). Polsko 1989 – 2008: dějiny současnosti. Brno, CDK
- JIČÍNSKÝ, Z. (1996). Politický fenomén OF a problémy jeho

působení. In: Dvořáková, V., Gerloch, A. (eds.). Krystalizace struktury politických stran v České republice po roce 1989. Praha, CSPV, s. 64-69.

JIČÍNSKÝ, Z., ŠKALOUD J. (1996). Transformace politického systému v demokracii. In: Šafaříková, V. Transformace české společnosti (1889-1995). Brno, Doplněk.

KOPEČEK, L. (2001). Vojenský převrat v Polsku 1981 – bolavé téma společenského diskursu. In: Revue Proglas 10/2001 (<http://www.revuepolitika.cz/clanky/1156/vojensky-prevrat-v-polsku-1981-bolave-tema-spolecenskeho-diskursu> 8.3.2013)

KUBÁT, M. (2003). Postkomunismus a demokracie. Politika ve středovýchodní Evropě. Praha, Dokořán.

KUBÁT, M. (2005). Demokracie v Polsku. Politický systém Polské republiky (1989-2005). Praha, Slon.

KUBÁT, M. (2006). Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století. Praha, Dokořán.

LINZ, J. J., STEPAN, A. Problems of Democratic Transition and Consolidation. The John Hopkins Univerzity Press.

MĚCHÝŘ, J. (1991). O novodobých dějinách Československa. Praha, MAGNET-PRESS.

MĚCHÝŘ, J. (1999). Velký převrat či snad revoluce sametová?. Praha, Progetto.

MUNCK, G.L., SKALNIK LEFF, C. (1997). Models of Tranzition and Democratization: South America and Eastern Europe in Comparative Perspective. In: Comparative politics. Transitions to democracy: A Special Issue in Memory of Dankwart A. Rustow. Vol. 29., No. 3. 1997, str. 343-362.

NOVÁK, M. (2003). Demokratický přechod a konsolidace: České země ve srovnávací perspektivě bývalých komunistických zemí střední Evropy. In: II. Kongres českých Politologů. Praha, Česká společnost pro politické vědy, s. 111- 123.

OTÁHAL, M. (1994). Opozice, moc, společnost 1969/1989. Praha, MAXDORF.

OTÁHAL, M. (1999a). Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu.

Brno, DOPLNĚK.

OTÁHAL, M. (1999b). K některým otázkám dějin tak zvané normalizace v českých zemích. In: Cuhra, J., Veber, V. Za svobodu a demokracii I. Odpor proti komunistické moci. Praha, Karolinum, s. 117-129.

OTÁHAL, M. (2002). Normalizace 1969-1989. Příspěvek ke stavu bádání. Praha., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

PACZKOWSKI, A. (2000). Půl století dějin Polska: 1939-1989. Praha, Academia

SUK, J. (2003). Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990). Praha, Prostor.

STANIZSKIS, J. (2006). Postkomunismus. Zrod hádanky. Brno, CDK.

ŘÍCHOVÁ, B. (2000). Přehled moderních politologických teorií. Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě. Praha, Portál.

ŘEZNÍK, M. (2002). Stručná historie státu. Polsko. Praha, Libri.

VODIČKA, K. (2003). Politický systém komunistického Československa. In: Vodička, K., Cabada, L. Politický systém České republiky. Praha, Portál.

VODIČKA, K., CABADA, L. (2003). Politický systém České republiky: historie a současnost. Praha, Portál.

VODIČKA, K., CABADA, L. (2007). Politický systém České republiky: historie a současnost. Praha, Portál.

VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M. (2000). Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. Praha, Libri.

ZARIN, J. (2001). Náboženská mozaika v PLR (Význam katolické církve v Polsku na pozadí dalších náboženství a vyznání a náboženská politika komunistického režimu v letech 1944-1989). In: Bruski, J. J., Maur, E., Pulaski, M., Valenta, J. Mezi dvěma transformacemi-Československo a Polsko v letech 1947 (1948)-1989. Praha, s. 199-226.

ŽENÍŠEK, M. (2006). Přechody k demokracii v teorii a praxi. Plzeň, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.

8. Resumé

The original theoretic reflections about transitology were specialized in a proces of political resumes desintegration and establishment of authoritarian regimes. Later the tranzitology has concentrated on opposite processes which lead to formation of democracy.

In my case the dilemma of transitology deals with the transition of post-communist states Czechoslovakia and Poland. Those are the part of Huntigton's third wave of democratization. I've devided my work into several chapters so the structure of the issue can stay clear.

I mention some important authors and methods of transitology in the first chapter. Then I continue with two democratization study examples – Czechoslovakia and Poland. This study itself is divided to individual chapters according to principles I've mentioned in theoretic part of my work.

I describe the character of undemocratic regimes in both countries at first. This character had very important influence on the process of democratization itself. The description of democratization process and characteristics of its participants and their importantance come next. In next step I appreciate the success of democratization in light of consolidated democracy performance.

The main meaning of my work is to compare every single case and emphasize what is actually similar or different between both tranzitions.